

BİBLİYOGRAFYA :

Lisānū'l-⁶Arab, "ş³eb" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihāye*, "ş³eb" md.; *Tācū'l-⁶arūs*, "ş³eb", md.; Wensinck, *el-Mu^ccem*, "teşā³ebe" md.; a.m.f., *Miftāhu künūzi's-sünne*, "teşā³üb" md.; *Müs-ned*, III, 37; Buhārī, "Edeb", 125, 128, "Bed³ü'l-⁶halk", 11; Müslim, "Zühd", 56-59; İbn Hacer, *Fetħu'l-bārī* (Sa'd), XXII, 424, 429-431.

SELMAN BAŞARAN

ESRAR

(bk. SİR).

ESRAR

İslām'da keyif verici olarak kullanılması yasaklanan madde.

Kenevir (kendir) bitkisinden elde edilen uyuşturucu bir madde olup Türkiye'de **esrar**; İran'da **beng / benc**; Hindistan'da **banga, ganja**; Irak, Suriye ve Mısır'da **haşîş**; Kuzey Afrika'da **kif**; Amerika ve Meksika'da **marijuana** (marihuana) adlarıyla tanınmaktadır.

Kenevir bitkisi (*cannabis sativa*) 0,5-3,5 m. yükseklikte, kısa ve sert tüylü, çift eşeyli, bir yıllık otsu bitkidir. Yapraklar uzun saplı ve 3-7 parçalı, parçalar ise sivri uçlu ve dişli kenarlıdır. Çiçek örtüsü yeşilimsi renktedir. Meyve 3-5 mm. çapında yumurtaya benzer (bazan yassı) sert taneler biçimindedir. Vatanının Orta ve Batı Asya olduğu sanılmaktadır. Lif, tohum veya uyuşturucu madde elde etmek amacıyla ılıman bölgelerde çok eski çağlardan beri yetiştirilmekte oluşu gerçek vatanının tesbitini güçleştirmektedir.

Kenevir, biçim özellikleriyle yetiştiği bölgelere ve kimyasal yapısına göre başlıca iki türe ayrılmaktadır. 1. Lif keneviri (*cannabis sativa*). Kuzey Avrupa ve Amerika ülkelerinde lif veya tohum elde etmek için geniş ölçüde yetiştirilen bir türdür. Uç kısımlarında % 0,3 oranından daha az bir miktarda aktif madde taşır; bu sebeple uyuşturucu etkisi çok zayıftır. 2. Hint keneviri (*cannabis indica*). Bilhassa Güney Asya, Afrika, Orta ve Güney Amerika'da yetiştirilmektedir. Uç kısımları % 0,3 oranından daha yüksek miktarda aktif madde taşır. Uyuşturucu etkisi yüksektir; esrar bu türden elde edilir. Ancak bu ayırım çok belirgin ve kesin değildir. Yetiştirilen bitkiler, toprak ve iklim şartlarına göre uyuşturucu reçine bakımından çok zengin veya fakir olmaktadır. Aynı tohumdan aynı tar-

lada yetiştirilen bitkilerin, uyuşturuculuk yönünden etkisiz ve çok etkili olma sınırları arasında değişen bir fizyolojik yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bundan dolayı Hint kenevirinin, lif kenevirinin sıcak ve kurak bölgelerde yetişen bir cinsi olduğunu kabul eden görüşler bulunmaktadır.

Esrarın etkili maddesi, kenevir bitkisinin çiçek durumları ve genç yapraklarında bulunan tüylerin taşıdığı reçinemsi madde içinde bulunmaktır. Çiçek durumlarındaki reçine miktarı bitkinin kökenine ve yetiştirme ortamına bağlıdır. Reçine miktarı Hindistan kökenli kenevirlerde % 10-20 arasındadır. Avrupa ülkelerinde yetişen bitkiler ise ancak % 5 (bazan % 1-2) oranında reçine taşımaktadır. Türkiye'de yetişen kenevirlerin Karadeniz bölgesi hariç ortalama % 10 reçine taşıdıkları tesbit edilmiştir.

Kenevir reçinesinden elli kadar "kannabinoid" sınıfı birleşik elde edilmiştir. Bunların içinde en önemli psikotrop etkiye, "delta 9-Tetrahidrokannabinol (THC)" veya diğer bir numaralama yöntemine göre "delta 1-Tetrahidrokannabinol" adlı türevin sahip bulunduğu gösterilmiştir. Lif keneviriyle Hint keneviri arasında belirgin biçim farkları bulunmadığından bu iki tip kenevir türünü birbirinden ayırmak için genç yaprakların taşıdığı THC miktarı eşik olarak alınmaktadır. Genellikle % 0,3 veya 0,5 oranından daha yüksek miktarda THC taşıyan bitkiler Hint keneviri, daha düşük bir oranda THC taşıyan bitkiler ise lif keneviri olarak kabul edilmektedir.

Anadolu'da kenevir ekimi bilhassa Karadeniz (Amasya, Çorum, Gümüşhacıköy, Merzifon, Ordu, Samsun ve Taşköprü), Batı Anadolu (Burdur, Kütahya, Ödemiş ve Tire) ve Doğu Anadolu (Malatya, Şanlıurfa [Birecik, Suruç]) bölgelerinde yapılmaktadır. Türkiye'nin değişik bölgelerinden toplanan örnekler üzerinde uyuşturucu etkiye sahip madde tayinleri sonunda bu kenevirlerin çiçek durumlarındaki THC miktarının 0,18-3,40 mg/g arasında değişmekte olduğu tesbit edilmiştir. THC miktarı bakımından Türk kenevirleri, Karadeniz bölgesinde yetiştirilenler hariç Hint keneviri bölümü içinde bulunmaktadır. Türkiye'de esrar elde etmek için kenevir ekimi, esrar imali, ithali ve ihracı, 12.6.1932 tarih ve 2313 sayılı kanun uyarınca yasaklanmıştır. 25.5.1979 tarih ve 2336 sayılı kanunla yapılan deği-

şiklik sonucu Türkiye'de her türlü kenevir ekimi izne bağlanmış ve izinsiz olarak ekilen kenevirin yok edilmesi kararlaştırılmıştır.

Kenevir preparatları (hulāsa ve tentür) ağır kesici bir etkiye sahiptir. Özellikle mide ve bağırsak ağrılarını ve yarım baş ağrılarını gidermek için kullanılmış, ancak alışkanlık yaptığı kanaatıyla buğün tedavi amacıyla kullanımı terk edilmiştir.

Uyuşturucu madde olarak esrar kullanılanlarda önce zevkli bir sarhoşluk meydana gelir; sonra hayal görme dönemi başlar. Bu hayaller bazan hoş, bazan da korkunçtur; bazan her şey çok küçülmüş veya çok büyümüş olarak görünür. Esrar sarhoşluğunda kişi rüyada gibi gördüğü hayallerle yaşar. Meselâ kendini kuş zanneder, uçmaya kalkar ve pencereden atlar. Zaman esrar içenlere uzun görünür. Hayaller döneminden sonra uyku gelir. Uyku bazan sakin, bazan da rüyalı olur. Uykudan sonra yorgunluk ve sersemlik olmaz. Uzun süre kullananlarda esrar zehirlenmelerine sık rastlanır. Bunlarda iradesizlik, dikkat gücünün kaybolması ve çevre ile ilişkiyi kesme şeklinde beliren ruhî ve bedenî çökme görülür. Renk soluk, gözler fersiz, hareketler kuvvetsiz ve yavaştır. İştah kesilir, vücut zayıflar, titremeler olur, cinsel güç ve duyarlılık azalır. Sonunda delilik gelir. Bir kısmında erken bunama başlar ve bunlar ömürlerini akıl hastahanelerinde tamamlarlar. Yüksek miktarlarda esrar alınması neticesinde ölümlerle sonuçlanan olaylar görülmüştür. Esrar içilen odada bulunan, ancak içmeyen kişiler de odada bulunan dumanı teneffüs ederek esrarın etkisinde kalırlar. Bu olaya "duman altı olmak" denir. Esrar içilen odada bulunan küçük çocuklar özellikle etkilenmektedirler. Anne veya babasının esrar içtiği odada bulunan küçük çocukların esrar dumanı ile zehirlenerek hayatlarını kayb ettikleri de görülmüştür.

Esrarın gerçek anlamda bir bağımlılık yapmadığı bilinmektedir. Buna karşılık en büyük tehlikesi, zehirlilik oranı esrara nisbetle çok daha yüksek olan morfin, eroin vb. uyuşturucu maddelerin kullanımına ortam hazırlamasıdır. Uyuşturucuya esrarla başlayanlar bir süre sonra bunun etkisini yeterli bulmaz, eroin ve buna benzer sentetik uyuşturucu maddelere geçerler.

Mezopotamya'da Sumerler'den itibaren tanınan ve tohumları ilâç olarak kullanılan kenevirin Avrupa'ya milâttan önce VII. yüzyılda İskitler tarafından taşındığı sanılmaktadır. Uyuşturucu madde olarak kullanılmasına ait ilk bilgiler *Herodot Tarihi*'nde (m.ö. V. yüzyıl) bulunmaktadır. Dioskorides (m.s. I. yüzyıl) kenevir bitkisini tarif etmekte ve tohumlarının fazla yenmesinin üreme gücünün sönmesine sebep olacağını kaydetmektedir; bu bilgi İslâm yazarlarının çoğu tarafından tekrar edilmiştir. İbn Baytâr (XIII. yüzyıl) kenevir bitkisinin sarhoş edici özelliğini, Mısır'da çok kullanıldığını, özellikle gezginci dervişlerin bu maddeye düşkün olduklarını ve uzun süre kullanılmasının deliliğe yol açtığını kaydetmektedir. İsmâîlîler'in IX. yüzyıldan itibaren kurdukları gizli bir cemiyette siyasî maksatlarla adam öldürtmek için yetiştirdikleri fedailere, hayatları pahasına öldürme azmini esrardan faydalanarak verdikleri bilinmektedir. Avrupa dillerinde "profesyonel katil" anlamında kullanılan *assassin* kelimesi de bu cemiyetin üyelerine verilen Arapça *Haşşâşîn* isminden gelmektedir.

İlk dönemlerde, uyuşturucu etki elde etmek için kenevir yaprakları yakılarak dumanı çekilmekte veya yapraklardan hazırlanan hap ve macunlar yutulmaktaydı. Tütün kullanımının yaygınlaşmasından sonra kenevir yaprakları tömbeki ile karıştırılarak nargilede içilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti dönemindeki uyuşturucuların başında esrar gelmektedir. Zaman zaman yasaklanmış ve kullananların idamı için çeşitli fetvalar alınmışsa da elde edilmesi ve kullanılması hiçbir zaman tam olarak önlenememiştir. İstanbul'da "esnâf-ı bengciyân" adı verilen bir sınıf bulunuyordu. Bunlar Süleymaniye semtindeki Tiryakiler Çarşısı'nda yer alan dükkânlarında şurup, macun, levha gibi esrar ihtiva eden müstahzarlar hazırlayıp tiryakilere satıyorlardı. Evliya Çelebi, kendi zamanında bu esnafın on altı dükkânının bulunduğu ve bu iş kolunda altmış kişinin çalıştığını kaydetmektedir. 25 Nisan 1864 tarihli "Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi" uyarınca aktar esnafının esrar ve müstahzarlarını satması yasaklanmış, yalnız eczahanelerin reçete karşılığı satış yapmalarına izin verilmiştir.

Dr. Mongeri, 1860 yıllarında Doğu'da (İstanbul) görülen akıl hastalıklarının bir sebebinin de esrar olduğunu açıkladıktan sonra Osmanlı Devleti toprakların-

da kenevir ekimi, esrar yapımı ve içilişi hakkında etraflı bilgiler vermektedir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde kenevir ekimi yapılmaktadır. İzmit, Bursa ve Musul civarı bolluk ve kalite yönünden önde gelen bölgelerdir. Esrar alıcıları ve imalâtçıları yarıdımıcıları ile birlikte mayıs ayının sonlarında bu bölgelere giderler. İmalâtçılar burada gruplara ayrılırlar ve anlaştıkları tarlalara girerek yaprakların iyi bir şekilde gelişmesini sağlamak amacıyla bitkilerin çiçek durumlarını koparırlar. Yaklaşık on beş gün sonra bitkiler dipten kesilir, yaprakları ayrılarak kurumaları için kilim üzerine serilir. Yapraklar istenen kuruluğa gelince kilimin bir yarısına aktarılır ve kilimin boş kalan yarısı yaprakların bulunduğu kısma örtüldükten sonra kuvvetle diğer yarıya sürtülür. Bu işlem sırasında iki kilim parçası arasında kalan yapraklar toz haline gelir. Ortaya çıkan toz sık bir elekten elenir, eleğin altına geçen ince toz *sıyırma* adını alır ve birinci kalite ürün olarak kabul edilir. Daha sonra eleğin üstünde kalan kaba kısımlar kilim arasında tekrar ezilir ve elenir. Bu ikinci elemenden elde edilen ürüne *hurda* ismi verilir. İkinci kalite olarak kabul edilen bu ürünün değeri sıyırmanın dörtte biri kadardır. Esrar İstanbul'a dıştaki kıl, içteki deri olmak üzere iki torbaya konularak getirilir. Hükümetin yasaklamasına rağmen üretim artmaktadır. 1860 yıllarında yıllık üretim miktarı 25.000 kilogramı geçmekte ve İstanbul'a gelen esrarın yarıdan fazlası Suriye ve Mısır'a gönderilmektedir. Toz esrar bazı işlemlerden geçirildikten sonra kullanıma sunulmaktadır. İstanbul'da esrar genellikle şurup (şerbetlere konmak için) veya plaka (tütün ile içmek için) halinde hazırlanır. Şuruplara, esrarın kokusunu gizlemek ve cinsel gücü arttırmak amacıyla değişik baharat ilâve edilir. Esrar plakası hazırlamak için esrar tozu koyu kahve ile pişirilir ve elde edilen hamur mermer levhalar üzerinde plaka haline getirilir. Levha, daha sonra her biri yaklaşık 4 gr. olacak şekilde dilimlenir. Esrar İstanbul'da genellikle toplu halde içilir. Zenginler dostları ile birlikte köşlerde içerler. Fakirler ise bu işe imkân tanıyan kahvelerde toplanırlar. Esrarkêş kahvehaneleri bilhassa İskenderboğazi, Tahtakale, Aksaray ve Üsküdar semtlerinde bulunur. Esrarkêşler, yemekten sonra akşamın ilk saatlerinde kahvede toplanır ve bir daire şeklinde otururlar. Genellikle

hindistan cevizi kabuğundan yapılmış, lülesine tütün (tömbeki) ve esrar konulmuş nargileyi yakarak meydana gelen dumanı sıra ile çekerek ve kısa bir süre sonra derin bir uykuya dalarlar.

Afyon, eroin vb. uyuşturucu maddeler gibi haram olan esrar dinî-hukukî bakımdan bunlarla aynı hükümlere tâbidir (bk. AFYON; UYUŞTURUCU).

BİBLİYOGRAFYA :

- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 602; L. Lecerc, *Traité des simples par İbn-Beithar*, Paris 1893, III, 119; A. M. Özden, *Tıp Müfredatı, Farmakodinami ve Tedavi Dersleri*, İstanbul 1943, s. 355; Reşat Saka, *Uyuşturucu Maddeler (Afyon, Morfin, Eroin, Esrar, Kokain) Hakkında Millî ve Milletlerarası Hukukî ve Sosyal Durum*, İstanbul 1948, s. 73; R. T. Gunther, *The Greek Herbal of Dioscorides*, London 1968, s. 390; R. Mechoulam, *Marijuana: Chemistry, Pharmacology, Metabolism and Clinical Effects*, New York 1973, s. 3, 288; Turhan Baytop, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi*, İstanbul 1984, s. 284-289; a.mlf. — v.dğr., *Türkiye'de Zehirli Bitkiler: Bitki Zehirlenmeleri ve Tedavi Yöntemleri*, İstanbul 1989, s. 24, 141, 241; a.mlf. — Y. Saviç, "Estimation quantitative du THC dans les races de Cannabis sativa cultivées en Turquie", *İÜ Eczacılık Fakültesi Mecmuası*, sy. 11, İstanbul 1975, s. 129-137; N. Arslan, "Kenevirin Sistematiği", *Kenevir Tarım ve Mevzuatı*, Ankara 1989, s. 18-25, 47; Ö. Kolsarıcı, "Kenevirin Adaptasyonu ve Kültürü", a.e., s. 29-40; L. Mongeri, "Études sur l'aliénation mentale en Orient: Causes de la folie-l'Esrar", *Gazette Médicale d'Orient*, sy. 8, İstanbul 1864, s. 69, 102; P. Pulewka, "Türk Kenevirlerinin Nisbi Müessiriyeti Üzerine Tecrübeler", *Türk Hijyen Deneysel Biyoloji Dergisi*, sy. 10, İstanbul 1950, s. 281; Cahid Özen — Hayri Sözen, "Türkiye ve Doğu Ülkelerinde Esrar Problemi Üzerinde Çalışmalar", *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, sy. 32, İstanbul 1969, s. 543; E. Small — A. Cronquist, "A Practical and Natural Taxonomy of Cannabis", *Taxon*, sy. 25 (1976), s. 405-435; M. Meyerhoff, "Haşış", *IA, V/1*, s. 351-353; M. Levey, "Hashish", *EI²* (İng.), III, 266-267.

TURHAN BAYTOP

ESRAR DEDE

(ö. 1211/1797)

Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye adlı eseriyle tanınan mutasavvif şair.

Asıl adı Mehmed'dir. 1162'de (1749) İstanbul'da Sütlüce'de doğdu. Babası Mevlevî dervişlerinden Ahmed Bizebân'dır. Çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Kaynaklarda Galata civarında oturduğu, iyi bir tahsil gördüğü, tasavvuf muhiti içinde yetiştiği, Arapça, Farsça, Rumca, Latince ve İtalyanca öğrendiği belirtilmektedir. Onun bazı Ba-